

Ο Λαϊκισμός ως Κατασκευαστικό Στοιχείο της Δημοκρατίας

Νικόλαος Κοιλάκος

Περίληψη

Κάθε σύγχρονη Δημοκρατία κινούμενη μεταξύ *πολιτικών πίστης* και *πολιτικών πραγματισμού* αποτελεί πεδίο ανάπτυξης λαϊκισμών. Επειδή όμως οι δημοκρατικές αξίες και η συνθετότητα των σχέσεων την οποία συμπαρασύρουν δεν ταυτίζονται με την ευκολία των λαϊκιστικών εκδηλώσεων, η αρνητική θεώρηση των επικριτών του κατεστημένου εκφράζει περισσότερο ένα ασαφές πολιτικό περίγραμμα. Οι λαϊκισμοί, παραμένοντας εντός δημοκρατικής περιμέτρου, εμφανίζονται είτε με την μορφή πολιτικών κόμματος ως *Λαϊκισμοί Διαφύλαξης Ταυτότητας* είτε ως *Λαϊκισμοί Διάθεσης* τους οποίους υπηρετούν συγκυριακά σχεδόν όλοι οι πολιτικοί ηγέτες των σύγχρονων ευρωπαϊκών χωρών.

Η δημοκρατική ένταση.

Η αντιπαράθεση αξιών, ο ανταγωνισμός συμφερόντων και οι κυλιόμενες ιδεολογικές κατασκευές υπό το βάρος της διαρκούς προσαρμογής / αλλαγής καθορίζουν μα και συγχρόνως πλήττουν τα δημοκρατικά πολιτεύματα. Εάν και σπανίως περιφρονούνται τα καταστατικά δημοκρατικά ιδεώδη η καθημερινή τους πολιτική εκδοχή αμφισβητείται ευρέως. Το 1999 το 61% των ερωτηθέντων Γάλλων/ίδων οικειοποιούνται την διαπίστωση ότι « οι εκλεγμένοι αντιπρόσωποι και οι νυν διευθύνοντες είναι μάλλον διεφθαρμένοι » Mény-Surel (2000: 26). Αυτή η απαξίωση των πολιτικών ανιχνεύεται τα τελευταία χρόνια σε όλη την ευρωπαϊκή ήπειρο (*Ελευθεροτυπία*, 06.11.2003, Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα 2003, και www.ekke.gr/ess).

Οι εκδηλώσεις αυτής της κοινωνικής αδιαθεσίας εντοπίζονται στο εκτενές έλλειμμα εμπιστοσύνης προς το πρόσωπο των πολιτικών, υποταγμένοι στις ανάγκες του πολιτικού μάρκετινγκ (Manin, 1996. Mc Nair, 1998), στο σκληρό χάσμα πεπραγμένων – υπεσχημένων και στην ανικανοποίηση απέναντι στα

κλειστά μυαλά των διαχειριστών (Habermas, 2002) και στα σκουριασμένα πολιτικά κόμματα (Γεωργιάδου, 2003).

Κατασκευασμένη πάνω σε αυτή την ένταση, και αποτελώντας έτσι διαρκή λεία για τις λαϊκιστικές εκδηλώσεις, κάθε δημοκρατία διαρκώς κινείται μεταξύ δύο ιδεοτύπων, «πολιτικές πίστης» και «πολιτικές πραγματισμού», μιας και τα δύο αυτά επίπεδα συνεχώς αλληλεπιδρούν (Canovan, 1999). Η πίστη σε «μέρες καλλίτερες» δεν περιορίζει την πολιτική σε επαναλαμβανόμενης πλήξης τελετουργία. Οι αναγκαίες προσαρμογές στην πληθώρα των ετερόκλητων αιτημάτων πιστώνεται στον ρεαλισμό. Καθώς η πολιτική πρακτική υποστηρίζεται από την ενθουσιώδη κινητοποίηση και την πεποίθηση μεταβολής των όρων ζωής οι συνταγματικές οριοθετήσεις βιώνονται και ως εμπόδια προς αποφυγή. Το κράτος Δικαίου είναι όμως θεσμικά σχεδιασμένο για να απορροφά και να μεταγράφει εντάσεις (Duhamel, 1993). Βασιζόμενη στην πίστη της καλλίτερης διακυβέρνησης η δημοκρατία είναι ταυτοχρόνως και ένας θεσμικά εκφρασμένος τρόπος διαχείρισης και ρύθμισης συγκρούσεων. Εάν στον διάσημο ορισμό του Αβραάμ Λίνκολν «A government of the people, by the people, and for the people, shall not perish from the earth » (Kazin, 1995) αναγνωρίζεται η βαρύνουσα θέση της πίστης στον λαό, στον στοχασμό του Τζ. Σουμπέτερ υπογραμμίζεται ο πραγματισμός του τεχνοκρατικού οράματος (Schumpeter, 1976). Όταν λοιπόν τα διάφορα αιτήματα για «δημοκρατικότερο αύριο » θεωρούνται ότι παραγκωνίζονται σταθερά και σε προοπτική μεγάλου βάθους χρόνου φαίνεται ότι οι έντονες λαϊκιστικές εκδηλώσεις πολλαπλασιάζονται.

Επειδή όμως οι δημοκρατικές αξίες και η συνθετότητα των σχέσεων την οποία συμπαρασύρουν δεν ταυτίζονται με την ευκολία των λαϊκιστικών εκδηλώσεων, η αρνητική θεώρηση των επικριτών της καθεστηκιάς τάξης μη προκύπτουσα ευθέως από την αντιπαράθεση πολιτικού γίνεσθαι και ιδεώδους, εκφράζει περισσότερο ένα ασαφές πολιτικό περίγραμμα. Κατ' αυτόν τον τρόπο η προβολή του λαϊκιστικού οράματος στις περισσότερες περιπτώσεις δεν αποτυπώνει το σχέδιο μιας αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας τασσόμενης στην υπηρεσία των συνταγματικών εγγυήσεων έναντι των δυνάμει παρεκτροπών των φορέων εξουσίας. Η λαϊκιστική εκδοχή δημοκρατίας φαίνεται προσανατολισμένη στην απόρριψη του κοινωνικό-πολιτικού πλουραλισμού παρά στην συστηματική πολιτική θεώρηση, καθώς, και οι ιστορικές της αναφορές περιορίζονται σε δικτατορίες (π.χ. του συνταγματάρχη Χουάν Ντομίνγκο Περόν στην Αργεντινή, 17 Οκτωβρίου 1945 – 19 Σεπτεμβρίου 1955) και σε τρομοκρατία (Γαλλία, 1793).

Αυτό που οι οπαδοί των διαφόρων εκδοχών λαϊκισμού φαίνεται πως υπηρετούν είναι ένας τύπος Δημοκρατίας, χαμένος ανεπιστρεπτί σε ένα ένδοξο παρελθόν. Αυτός της πρωτοκαθεδρίας της άμεσης συμμετοχής του λαού απέναντι στις ασφαλιστικές δικλείδες της σύγχρονης φιλελεύθερης πολιτείας. Όμως για τα σύγχρονα κοινοβουλευτικά πολιτεύματα η άμεση δημοκρατία είναι αδιανόητη μια που η αντιπροσωπευτική αρχή συνδιαλέγεται με αυτή της δημοκρατίας. Συμβίωση δύσκολη και πλήρης εντάσεων που, όντας κατασκευαστικό στοιχείο της σύγχρονης Δημοκρατίας, αποτελεί το κέντρο των λαϊκιστικών διεκδικήσεων υπογραμμίζοντας

κατά αυτόν τον τρόπο την αδυνατότητα πιστής αντιπροσώπευσης των πολιτών από τους εκλεγμένους.

Ως λαϊκισμός θα μπορούσε εδώ να εννοηθεί η εκμετάλλευση (την οποία σε παραλλάσσουσες αναλογίες δεν περιφρονεί σχεδόν κανείς πολιτικός αρχηγός) της γενέθλιας σύμβασης των πιέσεων που ασκεί κάθε μορφή αντιπροσώπευσης επί της θεμελιώδους αρχής της λαϊκής κυριαρχίας, το βάρος και η ένταση της οποίας μπορεί να επικαιροποιηθεί τόσο από το πολιτικό δέλεαρ της στιγμής όσο και από τις πολιτικο-κοινωνικές κρίσεις μακράς πνοής.

Παρά την θεσμική διαμεσολάβηση πολίτες και πολιτικοί μιλούν ακόμη για δημοκρατία σαν την καθαρή εξουσία του λαού. Όμως ως αμάλγαμα, κάθε δημοκρατία, σχηματιζόμενη από την ένωση λαϊκών στοιχείων και συνταγματικών εγγυήσεων, αποτελεί έναν ιδεότυπο. Ως σύνθετη έννοια δεν παρέχει ένα κλειστό για πάντα σημείο ισορροπίας και ποικίλλοντας σε τόπο και χρόνο παραμένει ένα θαυμαστό όνομα που ανατινάζει κάθε απλουστευτική βεβαιότητα.

Η σκληρή εμπειρία του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου καταδεικνύοντας την αδυναμία των κομματικο-εκλογικών παραμέτρων στην διασφάλιση μιας συνεχούς δημοκρατικής πορείας υπέδειξε την αναγκαιότητα συνταγματικών εξισορροπήσεων. Εμποδίζοντας την ανεξέλεγκτη λαϊκή θέληση που θα μπορούσε να υποταχθεί εκ νέου σε δικτατορικές λύσεις, οι περισσότερες χώρες της δυτικού κόσμου, υπό το έντονο βάρος των αμερικανικών «παραινέσεων», υιοθετούν μία «συνταγματικότερη» εκδοχή δημοκρατίας Meny-Surel, (2000: 45-47). Έννοιες υπαρκτές, αλλά στερημένες αποτελεσματικής πρακτικής έκφρασης, αναδεικνύονται πλέον σε καθοριστικούς παράγοντες του δημοκρατικού πολιτισμού, όπως: η διάκριση εξουσιών, η ανεξαρτησία δικαστικής αρχής, τα δημόσια δικαιώματα και ο έλεγχος της συνταγματικότητας νόμων. Σταδιακά καθώς οι χώροι λαϊκής έκφρασης (πολιτικά κόμματα και κοινοβούλια) βλέπουν να περιορίζεται η καθοριστική επί των πραγμάτων σημασία τους, ο λαός, κύρια πηγή πολιτικής νομιμοποίησης, μετατρέπεται σε ρητορικό αναφερόμενο της πολιτικής επικοινωνίας.

Επιπλέον, την τελευταία δεκαετία τα προτάγματα της νέας οικονομίας όσο και αυτά της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποστερούν σταδιακά τις κυβερνήσεις από την προνομιακή τους θέση όσον αφορά την κρατική ιδιοκτησία (π.χ. ιδιωτικοποιήσεις), τον έλεγχο (π.χ. ανεξάρτητες κεντρικές τράπεζες) και τον εθνικό σχεδιασμό (π.χ. οδηγίες της ΕΕ). Καθώς η δημοκρατική τους νομιμοποίηση αρχίζει πλέον να αναζητείται στην πλευρά της αριστοποίησης των αποτελεσμάτων, ο λαός, διπλά αποξενωμένος από τους αντιπρόσωπους του και αδυνατώντας να τους «ξεφορτωθεί», πιέζει για αμεσότερες αντιπροσωπευτικές λαϊκές πρωτοβουλίες.

Κατ' αρχάς στην ίδια την έννοια της αντιπροσώπευσης ανιχνεύουμε αρκετές σημασίες (Pitkin, 1972) ο αντιπρόσωπος α) δεν συναντά περιορισμούς στην δράση του, β) περιορίζεται η ελευθερία των πράξεων του από την υποχρέωση λογοδοσίας που συνοδεύει την εκλογή του, (καμία όμως από τις δύο δεν μας πληροφορεί για τον τρόπο δράσης του και για τα κριτήρια αξιολόγησης των πράξεων του), γ) υπάρχει για κάποιους ή κάτι, δ) ενεργεί για συγκεκριμένα άτομα ή ομάδες και ε) ενεργεί για συγκεκριμένα άτομα ή ομάδες έχοντας σαφώς οριοθετημένο το εύρος των πράξεων που δύναται να τελέσει.

Στην τρίτη εκδοχή, τα προσωπικά στοιχεία του αντιπρόσωπου δεν συνδέονται με τον μηχανισμό της αντιπροσώπευσης· αρκεί δια της παρουσίας του να εκπροσωπεί το σώμα των αντιπροσωπευόμενων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, μία γυναίκα νομιμοποιείται να εκπροσωπεί άνδρες, ένας αστός μισθωτούς και ένας Έλληνας στην Commission ή στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο Ιταλούς ή Ισπανούς ... Η συμβολική της αποδοχή την καθιστά λοιπόν κυρίαρχη μορφή αντιπροσώπευσης στα σύγχρονα δημοκρατικά πολιτεύματα.

Η αποδοχή της τέταρτης προϋποθέτει ευρεία κοινότητα γνωρισμάτων μεταξύ των δύο μερών και η τελευταία όντας περιοριστική δεν έλκει κανέναν στον δυτικό κόσμο.

Η λαϊκιστική εκδοχή αντιπροσώπευσης περιβάλλοντας με απαξία τις συνταγματικές εγγυήσεις επιχειρεί να αποκαταστήσει τη θεμελιώδη αρχή της δημοκρατίας, την κυριαρχία του λαού. Θεωρώντας την υπάρχουσα μορφή νοσηρή, επιδιώκει την αλλαγή της μιας και ο λαός δεν υπολογίζεται απλώς σαν ισάξιος με τις υπάρχουσες ελίτ αλλά πολύ καλλίτερος τους. Για να κατορθωθεί αυτό πρέπει να εξασφαλισθεί η πιστότερη δυνατή αντιπροσώπευση του λαού· κατάσταση η οποία δεν ενθαρρύνει σχεδόν καμία απόσταση και διαφορά φυλετική, κοινωνική και γεωγραφική.

Είναι αυτό το πρόταγμα της αναγκαστικής «ομοιότητας» που αποτελεί την κινητήρια δύναμη της λαϊκιστικής ιδιαιτερότητας και που διαχωρίζει την λαϊκιστική εκδοχή αντιπροσώπευσης από την αντίστοιχη της των σύγχρονων κοινοβουλευτικών πολιτευμάτων, όπου τα ιδιαίτερα γνωρίσματα και η σύνθεση μιας βουλής αντιπροσώπων δεν αποτελούν κυρίαρχη προτεραιότητα. Για τους αντιπάλους της νεωτερικής αυτής πρόκλησης οι αντιπρόσωποι αναγνωρίζονται ως τέτοιοι από την «ομοιότητα» και την ταύτιση τους με τους υπόλοιπους λαϊκιστές παρά από την ποιότητα του έργου το οποίο επιτελούν στα πλαίσια μιας ευνομούμενης πολιτείας.

Στα δημοκρατικά πολιτεύματα το πρόβλημα της ταυτότητας των πολιτικών (ποιοι είναι) προσελκύει μικρό ενδιαφέρον καθώς εκείνο που προέχει είναι κατά πόσον η πολιτική πρακτική και οι ιδέες τους, εγγραφόμενες στο κανονιστικό πλαίσιο της πολιτείας, υπηρετούν το κοινό αγαθό (Chevalier, 1985). Η πολλαπλότητα των απόψεων και η εκλέπτυνση των ιδεών αναφορικά με την βέλτιστη ερμηνεία και εξυπηρέτηση του κοινού αγαθού αποτελούν όρο ζωής για κάθε σύγχρονη πλουραλιστική αντιπροσωπευτική δημοκρατία.

Το λαϊκιστικό δέλεαρ.

Μακράν του να προτείνουν μια συγκεκριμένη μορφή δημο/κρατικότερου πολιτεύματος σχεδόν πάντοτε οι λαϊκισμοί εξαντλούνται σε παραδοσιακή ρητορεία, ακαταμάχητα ελκυσόμενοι από την πολυσημία του όρου *Δημοκρατία*. Προσπαθώντας να της δώσουν νέα ζωή με καρτουνίστικης ελευθερίας λόγο επιτίθενται στο υπάρχον πολιτικό κακέκτυπο χωρίς να αναδεικνύονται οι αρχές και οι αξίες του λαϊκιστικού προτύπου: «ο ΛΑ.Ο.Σ (Λαϊκός Ορθόδοξος Συναγεραμός) με άξονα το συμφέρον του έθνους θα δώσει αγώνα κατά του συστήματος που ταλαιπωρεί τον έλληνα...», (δηλώσεις του υποψηφίου Γ. Καρατζαφέρη στα ΜΜΕ το βράδυ των νομαρχιακών εκλογών, 13.10.2002), και «Καθώς το κατεστημένο αντιλαμβάνεται τον ερχομό της τελευταίας του ώρας ξερνά χολή σαν

δαιμονισμένο. Τίποτα δεν το ενοχλεί τόσο όσο η αλήθεια, ...» (J-M Le Pen, www.frontnational.com/discours/2002/02-05-2002). Με δημαγωγικό λόγο, γεφυροποιό της θεμελιακής δημοκρατικής έντασης, υπογραμμίζουν μια ειδυλλιακή συμπληρωματικότητα των αντιθέτων, (προσδιοριζόμενοι οι ίδιοι « πολιτικά δεξιά και κοινωνικά αριστερά »)¹, ως προσπάθεια θεμελίωσης των πολιτικών σημασιών όχι στα νοήματα του ομιλητή αλλά στην ευκολία του επικοινωνιακού εφφέ (ευκόλως αναγνωρίσιμου, ταχέως αναπαραγόμενου και εύστοχα αμφίσημου σλόγκαν).

Είναι μάλλον αδύνατο να ερμηνεύσεις τους σύγχρονους λαϊκισμούς χωρίς αναφορά στην δημοκρατία και τους μύθους που την συνοδεύουν. Οι λαϊκισμοί παραμένουν εντός δημοκρατικής περιμέτρου συνηθέστερα είτε με την μορφή πολιτικών κομμάτων που μετέχουν στην εκλογική αντιπαράθεση² (η θεμελιώδης διαφορά τους από τους φασισμούς), θωπεύοντας και τον πολεμικό λόγο σε όλο του το εύρος³, είτε ως συγκυριακά οικειοποιούμενο αλλά άμεσα αποδοτικό πολιτικά στυλ⁴. Στον Λαϊκισμό «Διαφύλαξης Ταυτότητας», τύπου Le Pen, τα ευρέως διαδεδομένα και απλουστευτικά παραδοσιακά εθνικιστικά δόγματα «γηγενής, αυθεντικός, ενάρετος και υγιής λαός» προβάλλονται ως φόντο του πλαισίου πρόσληψης και αξιολόγησης των πολύπλοκων σύγχρονων προβλημάτων (Βρυξέλες, Ευρωπαϊκή Ένωση, Μάαστριχ, Νέα Παγκόσμια Τάξη Πραγμάτων, Νεοφιλελευθερισμός, Δομική Ανεργία, Οικονομικοί Μετανάστες). Ο χαρισματικός λοιπόν ηγέτης, προσωποποίηση της πολιτικής σε μια προσπάθεια συγκερασμού πλειάδας αβάσταχτων αντιθετικών ζευγών, τέτοιων όπως σύγχρονο / παραδοσιακό, οικείο παρελθόν / σκοτεινό μέλλον, υπερηφάνεια / ντροπή⁵, υπηρετώντας τον πολεμικό λόγο λοιδορεί πολιτικές, οικονομικές και πνευματικές ελίτ ανατρέχοντας στην συνομωσία που λαμβάνει χώρα εις βάρος του έντιμου, αδιαίρετου και ξεχασμένου λαού⁶. Στον Λαϊκισμό «Διάθεσης», τύπου Jacques

¹ Συνέντευξη του Γ.Καρατζαφέρη στην Έλλη Στάη στο κεντρικό δελτίο ειδήσεων του τηλεοπτικού σταθμού Αντένα (16.10.2002), αλλά και κυρίαρχης θέσης επιχείρημα στις τηλεοπτικές εμφανίσεις του J-M. Le Pen κατά την διάρκεια των τελευταίων γαλλικών προεδρικών εκλογών (Απρίλιος-Μάιος 2002).

² J-M. Le Pen, « Na γίνει το Front National η αιχμή του δόρατος για την υπέρσπιση της Εργασίας...», www.frontnational.com/discours/2000/01-05-2000.htm.

³ J-M. Le Pen θεωρώντας ότι συνελήφθη κατόπιν άνωθεν εντολής (στο Mantes-la-Jolie, στην συνέχεια επεισοδίων κατά την προεκλογική περίοδο τοπικών εκλογών) επιδιώκει να καταρρακώσει το θεσμικό κύρος του αντιπάλου του μειώνοντας κατ'αυτόν τον τρόπο το μέγεθος των ευθυνών του, «Φανταστείτε να συνελάμβαναν αύριο τον Chirac με deux whiskies dans l'estomac et crack! Αυτή είναι προεδρική καμπάνια!». J-M. Le Pen, www.frontnational.com/discours/1998/01-05-1998.htm.

⁴ « Ο λαός αντιλαμβάνεται ότι δεν υπάρχει στις σκέψεις αυτών που κυβερνούν...», CHIRAC Jacques, *La France pour tous*, p.39, Paris, Nil Éditions, 1994.

⁵ « Μάθετε πως το 1960 υπήρχαν μόνο 133.000 άνεργοι. Σήμερα επισήμως ο αριθμός τους είναι 2.300.000, δηλαδή 15 φορές περισσότεροι. Ο υπερφιλελευθερισμός κυριαρχεί στην οικονομία ». J-M. Le Pen, www.frontnational.com/discours/2002/03-03-2002.htm.

⁶ « Μα γιατί συνασπίζονται όλοι εναντίον μου, δηλαδή εναντίον σας, εναντίον του Λαού που κάνει έτσι αισθητή την παρουσία του ». J-M. Le Pen, www.frontnational.com/discours/2002/01-05-2002.htm. « Δεν είμαστε ακροδεξιό αλλά συνάντηση καλών ελλήνων απ'όλα τα κόμματα ». Γ. Καρατζαφέρης, ομιλία στην Θεσσαλονίκη, 17.10.2002.

Chirac⁷, ο χαρισματικός ηγέτης (τις περισσότερες φορές πρόκειται για μια ελκυστική φιγούρα με αξιοπρόσεκτη εκφορά λόγου) εκφράζει και κυρίως επιβάλλει μία έγκυρη αλλά όχι μοναδική λύση ως την βέλτιστη απάντηση στην πολύπλοκη σχέση (ασταθείς και μεταβαλλόμενες σχέσεις) πολιτικής / κοινωνίας.

Όμως η εμφάνιση ενός χαρισματικού ηγέτη και η ανάδειξη ενός λαϊκιστικού κόμματος δεν αρκούν πάντοτε για να του εξασφαλίσουν διάρκεια και εκλογικές επιτυχίες. Ρόλο καταλύτη αναλαμβάνουν πάντοτε οι κρίσεις του κοινωνικό-πολιτικού συστήματος. Η απογοήτευση και η γοργή (1981-1983) διάλυση των οραμάτων της γαλλικής κοινωνίας για καινούργια αρχή και ευημερία υπό σοσιαλιστική ηγεσία οδηγεί το 1984 στην γιγάντωση του Front National (Εθνικό Μέτωπο) του J-M. Le Pen. Το FN εμφανίζεται το 1974 στις προεδρικές εκλογές αποσπώντας το 0.75% των ψήφων (πλειοψηφικό εκλογικό σύστημα) και παραμένει για δέκα χρόνια ανίσχυρο μέχρι τις εκλογές του 1984 για το ευρωπαϊκό κοινοβούλιο όπου υπερδεκαπλασιάζει τις δυνάμεις του (10.95% των ψήφων, με αναλογικό εκλογικό σύστημα). Στις πέντε τελευταίες βουλευτικές εκλογές σταθεροποιεί τα ποσοστά του μεταξύ 9.65% - 15.24% καθώς η διαφθορά (Mény, 1992. Della Porta - Mény 1995: 15-28), η απόσταση των πολιτικών ελίτ από τα προβλήματα των πολιτών, η ανεργία και η απαξίωση της εκπαίδευσης (έναν / μία στους / στις τέσσερις μαθητές / -τριες στο τέλος της υποχρεωτικής εκπαίδευσης παρουσιάζει προβλήματα ανάγνωσης και κατανόησης)⁸ μετατρέπονται σταδιακά σε δομικά χαρακτηριστικά της γαλλικής κοινωνίας.

Η προκλητική ανάπτυξη του Freiheitliche Partei Österreich (του Φιλελεύθερου Αυστριακού Κόμματος) του Jörg Haider φαίνεται πως ανταποκρίνεται κυρίως στην συσσωρευμένη κούραση και τον φόβο περιθωριοποίησης των πολιτών από την έντονη «νεοκορπορατιστική κρίση» του αυστριακού πολιτικού συστήματος. Σε αντίθεση με το FN του J-M. Le Pen που εκμεταλλεύεται τα θεσμικά όπλα του ίδιου του κράτους για να ανέλθει στην εξουσία, ο χαρισματικός ηγέτης του FPÖ επιζητεί την κατάργηση του διεφθαρμένου αντιδημοκρατικού κρατικού μηχανισμού, υποταγμένου εντελώς στις κομματικές ελίτ και στα πολλαπλά φαινόμενα σκληρού κορπορατισμού. Για τον Jörg Haider «ο λαϊκισμός του σημαίνει απλά ότι αντιπροσωπεύει αυτό το οποίο υπηρετεί το συμφέρον του αυστριακού πολίτη και όχι τους σοσιαλιστές και χριστιανοδημοκράτες του κρατικού μηχανισμού» (Profil, n.32, 6/8/1990).

Προϊόν της διαρκούς εθνικής κρίσης που πλήττει το Βέλγιο, μια χώρα δύο εθνοτήτων, το Vlaams Block (Φλαμανδικό Μπλόκ) του Karel Dillen, υποστηριζόμενο από μια πολύ σφιχτή κομματική πειθαρχία, υπηρετεί την προοπτική διάλυσης του υπάρχοντος ξένου, κλειστού, και υποταγμένου στους γαλλόφωνους βαλλόνους βελγικού κράτους και την ανέγερση πάνω στην θέληση του αδικημένου λαού ενός άλλου ξεχωριστού, αμιγώς φλαμανδικού.

⁷ Και Margaret Thatcher αλλά και Tony Blair και Gerhard Schröder μεταξύ άλλων, HERMET Guy, *Les populismes dans le monde. Une histoire sociologique XIXe-XXe siècle*.p19, 22, 433-435, Paris, Fayard, 2001.

⁸ Συνεχείς αναφορές όλων των γάλλων υπουργών Παιδείας των τελευταίων ετών. Στην μελέτη του ΟΟΣΑ «Η Παιδεία με μια ματιά» επαληθεύεται η ανωτέρω διαπίστωση, προβληματίζοντας επίσης ιδιαίτερα ανησυχητικά για την κατάσταση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. *Ελευθεροτυπία*, 31/10/2002.

Ο ΛΑ.Ο.Σ του Γ.Καρατζαφέρη φαίνεται πως βρίσκει πρόσφορο πεδίο ανάπτυξης καθώς δομικές αδυναμίες της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας όπως διαπλοκή εκκλησίας-κράτους, παραδοσιακή εκπαιδευτική στόχευση, οικογενειοκρατία, ανεργία και διαφθορά⁹, συναντούν (απόρροια της νέας τάξης πραγμάτων) τα νέα προβληματικά δεδομένα των καθημερινών διαψεύσεων των πιο αδύναμων οικονομικά στρωμάτων για κοινωνική ευαισθησία εκ μέρους των σοσιαλιστικών κυβερνήσεων και της σκληρής αλαζονείας των ελίτ των τελευταίων ετών.

Η Lega Nord (Λίγκα του Βορά) του Umberto Bossi εκφράζει τις παλινωδίες αλλά και την προσαρμοστικότητα του πιο τυχοδιωκτικού λαϊκισμού. Υποταγμένος στο εκλογικό δέλεαρ της στιγμής, κινείται με ευκολία από την καταγγελία του διεφθαρμένου πολιτικού συστήματος στην απειλή απόσχισης και στην υποστήριξη ή αποκήρυξη του Silvio Berlusconi.

Η δεξιά στροφή των σύγχρονων λαϊκιστικών κομμάτων ανιχνεύεται για πρώτη φορά στα δύο ταυτόσημα σκανδιναβικά «κόμματα της προόδου», της Δανίας (1972) και της Νορβηγίας (1973/1976)¹⁰. Και τα δύο, εμφανιζόμενα ως αντίπαλοι των κατεστημένων πολιτικών των λοιπών κομμάτων και προερχόμενα από χώρες όψιμης ευημερίας, καταδικάζουν την σκληρή φορολόγηση χάριν μιας μελλοντικής εξασφάλισης και λειδορούν την επέκταση ενός γραφειοκρατικού κράτους πρόνοιας, υπερβολικά εξάλλου γενναιόδωρου έναντι των οικονομικών μεταναστών. Τα νέα αυτά φαινόμενα που χρειάζονται τον δικό τους χρόνο ωρίμανσης αναγγέλλουν την υποχώρηση της εποχής της αμφισβήτησης απέναντι στις νέες εντάσεις α) των οικονομικών υφέσεων και της σταδιακής ανάδειξης του μεταπολεμικού παραδείγματος κοινωνικού κράτους ως ισχυρού παράγοντα μείωσης της ανταγωνιστικής ικανότητας των βιομηχανικών χωρών, β) της επανάστασης της υψηλής τεχνολογίας και της ευρείας υποκατάστασης της ανθρώπινης εργασίας, γ) των ανεπανόρθωτων καταστροφών του φυσικού περιβάλλοντος και της αυξημένης αβεβαιότητας και δ) της δημογραφικής κατάρρευσης των ευπόρων κοινωνιών με αντίστοιχη εκρηκτική αύξηση των πληθυσμών των φτωχότερων χωρών.

Τα λαϊκιστικά κόμματα ξεκομμένα από την μακρόχρονη θεσμική ιστορία των «κατεστημένων» κομμάτων τις περισσότερες φορές καθορίζονται από τις προσωπικές φιλοδοξίες των ιστορικών ηγετών τους και αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα συνοχής. Σαστισμένα από τον συνδυασμό ακραίων συνθημάτων και στρατηγικών εκλογικού κατευνασμού, κινούμενα ανάμεσα σε παραδοσιακές πελατείες και μεσαία κοινωνικά στρώματα, τα λαϊκιστικά κόμματα μετεωρίζονται διαρκώς μεταξύ μετριοπαθούς προοπτικής μακράς διάρκειας και αναγκαιότητα άμεσης εκρηκτικής παρουσίας.

⁹ Della Porta D., - Mény Y., *ibid.* p.11. Την καθοριστική θέση της διαφθοράς στην ελληνική πολιτική ζωή τονίζει και η έκθεση της «Διεθνούς Διαφάνειας», *City Press*, 08.10.2003.

¹⁰ SVÁSAND Lars, «Scandinavian Right-Wing Radicalism», p.77-93, in BETZ Georg-Hans-IMMERFALL Stefan (eds.), *The New Politics of the Right. Neo-Populist Parties and Movements in Established Democracies*, MacMillan Press, London, 1998. Το μεν Νορβηγικό του Carl Hagen μετά τις τελευταίες βουλευτικές εκλογές του 2001 αντιπροσωπεύει το 14,6% του εκλογικού σώματος, όταν το Dansk Folkeparti - Δανικό Λαϊκό Κόμμα της Pia Kjaersgaard, διάδοχο σχήμα μετά από απόσχιση από το Κόμμα της Προόδου το 1995, συγκεντρώνει στις εκλογές της 20¹⁵ Νοεμβρίου 2001 τις προτιμήσεις του 12% των Δανών και καταλαμβάνει 22 από τις 179 έδρες.

Καθώς στο ακροατήριο στο οποίο οι λαϊκιστές ηγέτες απευθύνουν τον λόγο τους συνευρίσκονται νέοι παρίες των πόλεων με μεσήλικες τοπικούς επιχειρηματίες, συσκοτίζεται κάθε σαφώς αναγνωρίσιμο ιδεολογικό πρόταγμα και αντ' αυτού προτείνεται ένα αμάλγαμα μέσα στο οποίο σχεδόν καμία επώνυμη θέση δεν παριστάνεται ξεκάθαρα¹¹. Η ευρεία νοηματική χωρητικότητα του λόγου τους φαίνεται πως αποτελεί καίριας σημασίας χαρακτηριστικό των διαφόρων λαϊκισμών. Η μεγάλης έκτασης νοηματική υφαρπαγή ετερόκλητα επικαιροποιημένων στοιχείων, η απατηλότητα της προοπτικής και η συγκινησιακή αναγωγή του πραγματικού μέσα από μια αδιαμεσολάβητη σχέση υπογραμμίζουν την ισχυρή αναγκαιότητα παραγωγής αμφίσημων λόγων και έργων.

Απευθυνόμενοι στον λαό σαν κοινωνικά αδιαφοροποίητη μάζα και στοιχειωμένοι από την ακατάβλητη παρουσία των εχθρών του οι λαϊκιστικοί λόγοι/πρακτικές οδεύουν από τις άγριες απλουστεύσεις της κωδικής τους παράστασης έως μια προκλητική επεξεργασία μαθηματικής λογικότητας, περνώντας από συχνές οπορτουριστικές παλινωδίες και ασυμβατότητες.

Τα σκανδιναβικά «κόμματα της προόδου» μαχόμενα υπέρ νόμου και τάξης παρακινούν σε φοροδιαφυγή. Επιθυμώντας την μακράς διάρκειας υποστήριξη των μεσαίων στρωμάτων δεισδύουν κυρίως στους μισθωτούς του ιδιωτικού τομέα. Υποστηρίζοντας την προοπτική της Ευρωπαϊκής Κοινότητας μάχονται την Ευρωπαϊκή Ένωση. Επιθυμώντας να επιβεβαιώσουν την υποστήριξη των σκληρών πυρήνων τους υπηρετούν ξενόφοβες διακηρύξεις απέναντι σε πολλή μικρής έκτασης παράνομη μετανάστευση.

Στηριζόμενο κατ' αρχάς σε αντινεωτερικές αξίες «Πατρίδα - Θρησκεία - Οικογένεια (Dieu-Famille-Patrie)» το FN του J-M. Le Pen χαιρεί κυρίως της υποστήριξης λαϊκών. Χωρίς να αδιαφορεί για την φιλελεύθερη οικονομία στις προεδρικές εκλογές του 1995 αναδεικνύεται το μεγαλύτερο εργατικό κόμμα της χώρας. Επιχειρώντας να καθιερωθεί ως σεβαστή εναλλακτική λύση αδυνατεί να απαγκιστρωθεί από τον εύκολο λόγο της πολεμικής καρικατούρας της γαλλικής πολιτικής σκηνής.

Επιθυμώντας μια φιλελεύθερη στροφή το FPÖ του Jörg Haider φλερτάρει συνεχώς με τον εθνικισμό. Διακηρύσσοντας σε εθνική κλίμακα την αντίθεση του προς το αυστριακό κράτος - πιστό βαλέ των κομματικών συμφερόντων - βυθίζεται στην ίδια γνωστή συνταγή σε τοπικό επίπεδο. Επικρίνοντας τις τακτικές των διανοουμένων και τεχνοκρατών υπολογίζει στον κοσμοπολιτισμό τους.

Ο U. Bossi βλέπει την Lega Nord σαν το κόμμα της ανεξάρτητης Βόρειας Ιταλίας για όσο διάστημα η εκλογική συγκυρία το επιτρέπει. Οι εχθροί του χθες είναι σύμμαχοι του σήμερα και πάλι αντίπαλοι ευθύς ως οι εκλογικές στρατηγικές το απαιτήσουν.

Το Vlaams Block του Karel Dillen με αυξημένου αυταρχισμού οργάνωση και δηλώσεις εξτρεμιστικές απαντά στην αβάσταχτη κυριαρχία των γαλλόφωνων Βαλλόνων. Ξενόφοβο και αντισημιτικό επιδιώκει την υποστήριξη των Φλαμανδών

¹¹ Γ. Καρατζαφέρης, 18-19.05.2003, Συνέδριο-Έσπερος : «Είναι μαζί μας ο Μ. Μανωλάκος (από τον χώρο της ΝΔ), οι Ιπ. Σαβούρας – Δ. Μπότσαρης (από τον χώρο του ΠΑΣΟΚ), και ο Β. Κολιός, μαχητής της Χρυσής Αυγής.... Όλους εμάς μας ενώνει η Ελλάδα».

εβραϊκού θρησκευάτος καθώς αυτοί οι τελευταίοι δεν φείδονται αισθημάτων αντιπαλότητας έναντι των νεοαφιχθέντων μεταναστών.

Στον λόγο των λαϊκιστών είναι η απουσία συγκροτημένης επεξεργασίας που αυξάνει την ένταση της ερμηνείας. Αυτή η τακτική αστάθεια επιβάλλει την διαρκή επαναδιατύπωση των ασύστατων ερωτημάτων ώστε η κατά το δοκούν επικαιροποίηση όλων των ετερόκλητων θέσεων να παραμερίζει κάθε ιδεολογική θεμελίωση. Οι σύγχρονοι λαϊκισμοί ανήκουν στον δεξιό χώρο, αλλά δεν καλύπτονται από την αντιδημοκρατική σκέπη των άκρων αυτής της παράταξης (Taggart, 1995) γιατί κυρίως η πρόκληση καλύπτει την θέση των τυφλών πληγμάτων και οι κοινοτοπίες, όπου όλοι αναγνωρίζουν δικά τους ερωτήματα, αντικαθιστούν την αντιθεσμική (φασιστική) θεωρητική δικαιολόγηση.

Επίλογος

Συμμετέχοντας από την αρχή στις αντιπροσωπευτικές διαδικασίες οι θεράποντες του σύγχρονου λαϊκισμού δεν αργούν όμως διόλου και να αναγνωρίσουν στον στοχασμό του Jean-Jacques Rousseau τις απαρχές της δημοκρατικής έντασης. Από αυτήν την τεταμένη σχέση ξεπηδούν επιχειρήματα που συνοψιζόμενα δηλώνουν την λογική αντίφαση στην οποία μετέχει κάθε μορφή αντιπροσώπευσης της *volonté générale*, διότι *où se trouve le représenté, il n'y a plus de représentant* Rousseau (1966: 132). Καθώς ο κυρίαρχος λαός υπάρχει σαν έκφραση της *volonté générale*, η κάθε πράξη αντιπροσώπευσης τον αποσυνθέτει, γιατί η *volonté générale* ή θα είναι γενική ή τίποτα¹².

Εάν το βασικό πρόβλημα αφορά στην αποτελεσματική άσκηση της κυριαρχίας του λαού, και οι απαντήσεις που διατυπώνονται σήμερα την συλλαμβάνουν ως μία μεταβιβάσιμη σταθερά, τότε, για τους λαϊκιστές αποσιωπάται η αυξημένη περιπλοκότητα του εξουσιαστικού φαινομένου. Η συμβολή της λαϊκιστικής σκέψης στην ερώτηση αναγνωρίζεται λοιπόν τόσο από την διαρκή καταγγελία των εν ενεργεία κυβερνητικών σχημάτων, όσο και από την συνεχή ανικανοποίηση που παράγεται από την καθημερινή έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας και από την δομικής φύσεως προκαλούμενη ένταση μεταξύ ελίτ/λαού.

Η καταγγελία της καθεστωτικής πρακτικής των ελίτ αποτελώντας δομικό στοιχείο του λόγου των λαϊκιστών εναντιώνεται ευθέως σε ορισμένες ήδη διαμορφωμένες καταστάσεις, δημιουργώντας περιθώρια αναπλήρωσης με νέες προσδοκίες, ώστε να είναι δυνατή η βαθμιαία απόρριψη των παλαιών. «Αν και νικητής στις βουλευτικές εκλογές του 1993 αποφάσισα να μην αναλάβω την πρωθυπουργία. Επέλεξα το ρίσκο μιας κάποιας απομόνωσης γιατί ήθελα να στραφώ στους Γάλλους και όχι προς την εξουσία» Chirac (1994: 29). Μερικά χρόνια αργότερα ο ίδιος ο J.Chirac, πρόεδρος τώρα της Γαλλικής Δημοκρατίας, και οι περί αυτόν εμφανίζονται στα μάτια του J.-M. Le Pen ως το οξύτατο

¹² *Quoi qu'il en soit, à l'instant qu'un peuple se donne des représentants, il n'est plus libre; Rousseau* σ.136, και BARBER B., *Strong Democracy. Participatory Politics for a new Age*, Berkley, p.xxii, University of California Press, 1984. MOUFFE Ch., «Penser la Démocratie Moderne avec, et contre, Carl Schmitt», p.83-96, *Revue Française de Science Politique*, v.42, n.1, février 1992.

πρόβλημα της γαλλικής κοινωνίας : «Α!, είναι ωραίο πράγμα το κατεστημένο, ειδικά όταν ο πρόεδρος της Δημοκρατίας είναι ένας κλέφτης με πατέντα ! ... Εξάλλου και ο ξένος τύπος (της 29^{ης} Απριλίου 2022) θεωρεί την διαφθορά τρόπο ζωής της πολιτικής τάξης της χώρας μας» (Jean-Marie Le Pen. www.frontnational.com/discours/ /2002/02-05-2002).

Η κυρίαρχη αντίθεση ελίτ/λαού προϋποθέτει όχι απλώς ένα κοινωνικά αδιαφοροποίητο πλήθος (τον λαό, πολύσημος όρος δηλώνοντας ταυτόχρονα το εκλογικό σώμα αλλά και την «απαίδευτη» μάζα) αλλά ένα σύνολο ανθρώπων που κοινωνούν της δικής τους πολιτισμικής ομοιότητας : «...Γιος ενός πατέρα που από την ηλικία των δεκατριών ετών ταξίδευε στα καράβια άγγιζα την ανθρώπινη μιζέρια· είμαι λοιπόν ικανός να καταλάβω αυτούς που εργάζονται, τα πιο ταπεινά μα αιχμηρά προβλήματα τους » (J-M Le Pen. www.frontnational.com/discours/1997). «Γιος σανοπόλη...γιατί δεν είναι η ζωή μόνο για τα παιδιά των επωνύμων...Ποια Δημοκρατία να υπηρετήσουμε, την Δημοκρατία κάποιων ελίτ» (Γ.Καρατζαφέρης, ομιλία στην Θεσσαλονίκη, 17.10.2002). Απέναντι όμως στις σύγχρονες μορφές αντιπροσώπευσης οι λαϊκιστές πέραν του αντιελίτ λόγου τους δεν αντιπαραθέτουν τίποτε άλλο παρά μία περιορισμένη χρήση του δημοψηφίσματος (Mastropaolo, 2001). Η πιστή αντιπροσώπευση του λαού εξαντλείται στην διατύπωσή της, καθώς η προσπάθεια νομής της εξουσίας επιβάλλει την αποδοχή των όρων του εκλογικού παιχνιδιού και των επιταγών του πολιτικού μάρκετινγκ.

Καθώς όλων αυτών το αναφερόμενο είναι ο λαός, οι Λαϊκισμοί και οι σύγχρονες Δημοκρατίες γειτνιάζουν από την όψη της πραγματικότητας με την οποία επιθυμούν να επικοινωνήσουν, αλλά και απομακρύνονται μεταξύ τους από την θέση και την σημασία την οποία της αποδίδουν.

Η πίστη στις εγγενείς αρετές του λαού ως μοναδική πηγή νομιμότητας της πολιτικό-κοινωνικής οργάνωσης εξασφαλίζουν την εθνοτική ταυτότητα αυτής της «φαντασιακής κοινότητας». Για αυτό και οι λαϊκισμοί «Διαφύλαξης Ταυτότητας» δεν βλέπουν ποτέ τον εαυτό τους να ταυτίζεται με το σύνολο των κατοίκων της χώρας¹³, και επενδύουν με απαξία κάθε έκφραση παγκοσμιοποίησης . Το καθολικά τέλει άτομο των λαϊκισμών ανήκει σε μια παραδειγματικά συναινετική και ομοιόμορφη κοινωνία (Mac Rae, 1969).

Παρά την ιδιαίτερη ερμηνεία που αποδίδουν στις σύγχρονες μορφές αντιπροσώπευσης, οι λαϊκισμοί, χάριν της συνεχούς αναφοράς τους στον Λαό και ανάλογα με το κατεστημένο εναντίον του οποίου κινητοποιούνται, είναι σε θέση να απορροφούν από όλη την γκάμα των ιδεών, Αριστεράς και Δεξιάς. Κινούμενοι όμως εντός δημοκρατικού πλαισίου (Kobi-Papadopoulos, 1997), συναντούν τάχιστα το φράγμα των μεταπολεμικών συνταγματικών εγγυήσεων. Οι λαϊκιστές ηγέτες υπηρετώντας βραχείας πνοής ωφελήματα επιδεικνύουν με εκφραστικό τρόπο το δέλεαρ της στιγμής: προώθηση «εδώ και τώρα» των ετερόκλητων συμφερόντων του λαού. Στην λογική αυτή κληρονομιά της Γαλλικής Επανάστασης η θέληση του λαού είναι κυρίαρχη καθιστώντας τις καταστάσεις που καθορίζουν

¹³ Hermet, G, σ. 90, « ils disent « La France aux Français», «Le Danemark aux Danois», ... ».

την λήψη των αποφάσεων απρόβλεπτες και παρέχοντας ταυτοχρόνως το ερέθισμα για τον αποκλεισμό των εναλλακτικών δυνατοτήτων.

Καθώς κάθε σύγχρονη δημοκρατία διαρκώς ταλαντεύεται μεταξύ « πολιτικών πίστης » και « πολιτικών πραγματισμού », οι λαϊκισμοί αποτελούν εξ αντικειμένου κατασκευαστικό στοιχείο της αντίληψης μας για τους αντιπροσωπευτικούς δημοκρατικούς θεσμούς. Παρά τις συνταγματικές «εκλεπτύνσεις» που λαμβάνουν χώρα στις κοινοβουλευτικές δημοκρατίες της εποχής μας η νομιμοποιητική αναφορά στον κυρίαρχο λαό ήταν και παραμένει καθοριστική. Γεγονός που φαίνεται πως εξηγεί το ακαταμάχητο θέλημα του λαϊκισμού «Διάθεσης » στο οποίο συγκυριακά υποκύπτουν όλοι (ή σχεδόν όλοι) οι σύγχρονοι ηγέτες του δυτικού κόσμου¹⁴. Μπροστά σε ζητήματα αυξημένης περιπλοκότητας η έκκληση στον λαό αποκτά για μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο κεντρική σημασία για να περάσει σε δεύτερο πλάνο ευθύς ως η διάδοση της συμβολικά διαμεσολαβούμενης συναίνεσης αποδώσει εκλογικά ή απομονώσει με ικανοποιητικό τρόπο αντιπάλους και διαμαρτυρίες.

Παρά την γενική περιφρόνηση με την οποία περιβάλλονται οι λαϊκισμοί η συνεισφορά τους στην καταγραφή κρίσιμων προβλημάτων της κοινωνίας αποδεικνύεται καθοριστική. Απόρροια κοινωνικο-πολιτικών εντάσεων και κρίσεων εστιάζουν την προσοχή τους στον ξεχασμένο των ελίτ λαό που αξίζει και αυτός «κάτι». Σε περιόδους κομματικής και ιδεολογικής απάθειας προτάσσουν πολύβουες συγκεντρώσεις και εκρηκτικά πολεμικό λόγο. Στην έντονη «αμερικανοποίηση» των ψυχών αντιπαραβάλλουν την γηγενή πολιτισμική ταυτότητα. Σε περιόδους υψηλής δομικής ανεργίας ανακαλύπτουν ίχνη ελπίδας. Στην εκτεταμένη διαφθορά αρκετών κυβερνήσεων υψώνουν λοιδορία και ανελέητη καταγγελία.

Ταγμένες στο πλέγμα διάδρασης των δύο ανωτέρω πολιτικών (πίστης και πραγματισμού) οι σύγχρονες δημοκρατίες είναι καταδικασμένες σε συγκατοίκηση με τους διάφορους λαϊκισμούς. Μα «ευτυχώς», τουλάχιστον για τις ελίτ, όσο οι λαϊκισμοί αριστεύουν στην διάγνωση και στην καταγγελία τόσο φαίνεται πως υπολείπονται στην παροχή σύγχρονων των κοινωνιών τους λύσεων.

¹⁴ Παραδείγματος χάριν : « Για την προκοπή του τόπου. Όλων και όχι μόνο των λίγων. ...Ένα κράτος κοντά στον απλό άνθρωπο...Αντιμετωπίζουμε τις δυσλειτουργίες που προκάλεσαν οι αναγκαστικές συνενώσεις Δήμων και Κοινοτήτων με τοπικά δημοψηφίσματα », ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ Κώστας, προεκλογική ομιλία στο ολυμπιακό στάδιο, 06/04/2000. « Δεν θα είμαι ευχαριστημένος μέχρι και ο τελευταίος άνεργος να βρει δουλειά... Η Νέα Δημοκρατία δεν μπορεί. Μπορούν όμως οι Έλληνες... Κοντά στον λαό, μαζί με τον λαό. Θα εργαστούμε όλοι μαζί », ΣΗΜΙΤΗΣ Κώστας, προεκλογική ομιλία στην Αθήνα, 07/04/2000.

Βιβλιογραφία

1. Barber, B. (1984). *Strong Democracy. Participatory Politics for a new Age*, Berkley: University of California Press.
2. Canovan, M. (1999). Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy, *Political Studies*, 47, 1: 8-10.
3. Chevalier, J. (1985). *Éléments d'analyse politique*, Paris: Presses Universitaires de France.
4. Chirac, J. (1994). *La France pour tous*, Paris : Nil Editions.
5. Γεωργιάδου, Β. (2003). Θεσμικές εκκρεμότητες του εκσυγχρονισμού, *Ελευθεροτυπία*, 7 Αυγούστου 2003.
6. Della Porta, D. & Meny, Y. (1995) *Démocratie et corruption*, Paris : La Découverte.
7. Duhamel, O. (1993). *Les Démocraties*, Paris : Seuil.
8. Habermas, J. (2002). Η μοιρολατρία έχει αλώσει την πολιτική, «*Το Βήμα*».
9. Hermet, G., (2001). *Les populismes dans le monde. Une histoire sociologique XIX-XX siècle*, Paris, Fayard.
10. Kazin, M. (1995). *The Populist Persuasion. An American History*. New York: Cornell University Press.
11. Kobi, S. & Papadopoulos, Y. (1997). L'ambiguïté du populisme : négation ou prolongement de la politique ?, in Gallissot, R. (ed), *Populismes dans le Tiers- Monde*, Paris: L' Harmattan.
12. Manin, B. (1995). *Principes du Gouvernement Représentatif*, Paris: Flammarion.
13. Mastropaolo, A. (2001). Quand la politique invente la société civile, *Revue Française de Science Politique*, 51, 4, pp. 623,624,628.
14. Meny, Y. (1992) *La Corruption de la République*, Paris: Fayard.
15. Meny, Y., Surel, Y. (2000). *Par le Peuple, Pour le Peuple. Le populisme et les démocraties*, Paris: Fayard.
16. Mc Nair, B. (1995). *An introduction to political communication*, London: Routledge. (Ελληνική μετάφραση) Εισαγωγή στην πολιτική επικοινωνία, Αθήνα: Κατάρτι.
17. Mac Rae, D. (1969). Populism as an Ideology, in IONESCU Ghita - GELLNER Ernest, *Populism: Its Meanings and National Characteristics*, London: Weidenfeld and Nicolson.
18. Mouffe, C. (1992). Penser la Démocratie Moderne avec, et contre, Carl Schmitt, *Revue Française de Science Politique*, 42, 1, février, 83-96
19. Pitkin Hanna, F. (1972). *The Concept of Representation*, University of California Press.

20. Rousseau, J. (1996). *Du contrat social*, Paris: Garnier-Flammarion.
21. Svasand, L. (1998). Scandinavian Right-Wing Radicalism, σ.77-93, in BETZ Georg-Hans- IMMERFALL Stefan (eds.), *The New Politics of the Right. Neo-Populist Parties and Movements in Established Democracies*, London: Macmillan Press.
22. Schumpeter, J. (1976). *Capitalism, Socialism and Democracy*. London: Allen and Unwin.
23. Taggart, P. (1995). New Populist Parties in Western Europe, *West European Politics*, 18, 1, January, 34-51.